

Az elmaradhatatlan köszönetnyilvánítás alapos és értő bírálóimnak ez esetben nem pusztán formalitás. Fölöttébb hálás vagyok opponenseimnek mindazokért az észrevételekért, amelyek vagy előttem is nyilvánvaló, ámde a disszertációban különböző okokból kifolyólag kidolgozatlan kérdésekre, vagy pedig a saját okfejtésem logikáját ismerve előttem is rejtőzködőnek bizonyuló nehézségekre, pontatlanságokra, hibákra, aránytalanságokra, kiforratlan érvekre, hiányosságokra, netán éppen elméleti és érvelési diszkrpanciákra mutattak rá. A tudományos kommunikáció folyamatában alapvető az ellenőrző visszacsatolás és a megértő nyitottság, ezért a kilépés a viták nyílt terébe mindenkor feszültséggel jár, ugyanakkor olyan szabadságot is ad, ami elősegíti a gondolatok mélyebb tisztázását és az eredmények hasznosíthatóságát. Disszertációm nem lezárt egység, hanem készülőfélben lévő monográfia, ezért minden bíráló megjegyzést – a tudománykommunikáció jegyében – hasznosítani tudok, főként amiatt, mert sosem mondtam le a hermeneutika bizonyos észrevételeiről, így arról sem, amely szerint a saját szövegeinkkel szemben mindig vakok maradunk. Opponenseim megjegyzései olyan vakfoltokra mutattak rá, melyek valóban problémássá tették okfejtésemet, ám az önmegértés evidenciái miatt nem éreztem őket. Emellett elém tártak olyan kérdéseket is, amelyek az általam fő szempontként előtérbe helyezett elméleti keret terhelhetőségét érintették, s amelyeknek magam is tudatában voltam, megválaszolásuk azonban a bírálók szemszögéből korántsem bizonyult elegendőnek. Mivel pedig nemcsak a tudományos közlés szándékát és menetét tartom szem előtt, hanem a hatást is, nagy érdeklődéssel vettem a megvilágító erejű megjegyzéseket, mert általuk vált igazán érzékelhetővé, milyen irányokba érdemes a továbbiakban tájékozódnom, s melyeken kell feltétlenül módosítanom.

Első helyen reflektálnék az értekezés vonalvezetésére vonatkozó bírálatokra, melyek mindhárom opponensnél előkerültek. A saját hermeneutikai hozzáállásom okán is ez a legsúlyosabb vakfolt. Az összeállítás és kidolgozás során érteni véltem azt a belső logikát, amellyel a fejezeteket egymáshoz kapcsolódónak gondoltam, de a kritikákból kiviláglik, hogy ez inkonzisztens maradt. Az illesztés és a következtetés hibáit persze részben magyarázza csak a teoretikus perspektíva diffúz volta, valamint az az ismerős eljárás, hogy jobbára évek távlatából, különböző alkalmakra, eltérő érdeklődésből készült szövegrészekből építkezik egy nagyobb ívű áttekintés. Ennek a munkának a perforációi túlságosan látványosak maradtak, illetve a témák egymásra vonatkozása, egymást magyarázó logikája háttérbe szorult. Az opponensi véleményeket követve ezt a hibát mindenképp korrigálnom kell, egyes fejezetek áthelyezésével, mások teljes elhagyásával, illetve újabbak kidolgozásával, amire vonatkozóan szintén több javaslat született. Azonban rá kell mutatnom arra, hogy sokszor az általam választott metodológia bizonyult túlságosan összetettnek ahhoz, hogy intencióim a tudományos kommunikáció közegében megfelelően és sikeresen világossá váljanak. Ezzel saját szerkesztési elveimet védendő, perspektívám irányait, egyben a módszertani előfeltevéseimből fakadó inkongruenciákat is először ennek a szándékoltságnak a függvényeként vezetném elő.

A már opponenseim által pozitív példaként szóba hozott századfordulós monográfiámban is arra törekedtem, hogy az elméleti kérdezésmódok rendre irodalom- (azon belül pedig líra)történeti kontextusban jelenjenek meg, amit az általam irodalmi argumentációnak tekintett nyelvi-poétikai formálódás kérdéshorizontja határoz meg (ott ráadásul még explicitebb filológiai tevékenységet is ki kellett fejtenem). Ezt a megoldást most is vezérlőelvül választottam, de a térelméleti perspektíva sokkal széttartóbbnak bizonyult annál, hogysem egységes fókuszúvá alakíthattam volna a modern magyar líratörténetre vetülő kérdéseit. A rendelkezésre álló teória megkövetelte a kérdéshorizontok szűkítését. A bevezetőben jelzett sokféleség nem csupán a szakirodalom eltérő kérdésirányaiban jelentkezett (amire egyébként mind Bókay Antal, mind Lőrincz Csongor utalt bírálatában, többször szakirodalmi hangsúlyáthelyezések és kiegészítések formájában), hanem abban is, hogy a térbeli fordulat filozófiai, szociológiai, pszichológiai, kultúraelméleti, urbanisztikai, politikai stb. diskurzusai nem feltétlenül hozhatók közös nevezőre, a köztük való választás és a térpoétika valóban nyelvi-irodalmi alakítóképeségének ezzel történő összekapcsolása semmiképp sem problémamentes. Ahogy a monografikus feldolgozás kimerítő egészültsége iránt, úgy az átfogó elméleti alapozással szemben is

gyanakvó vagyok, és persze ennek oly mértékű játékba hozása, ami nem befolyásolja bármiféle eredmények felvonultatást, vagyis a produktív kifejtést, meglehetősen nehéz. Jelen esetben ez kissé látványosabban tört felszínre, tehát a továbbdolgozás során törekednem kell arra, hogy világosabban osszam fel a fejezeteket, hangsúlyosabban és láthatóbban domborodjanak ki a kapcsolódási lehetőségek, szorosabb legyen az átmenet és a kohézió az érvelések, témák és reflexiók között. Lőrincz Csongor szolid kétkedése ellenére azért is merészeltem az önjellemzés szintjén utalni a térpoétikai kérdezmód nóvumjellegére, mert mégiscsak e kérdéskör irodalomértést befolyásoló kezdeményezőként korábban is kijelöltem olyan témákat, amelyek lehet, ismerősek lehetnek, de megismertetésükkel, a táj, város stb. toposzainak térelméleti perspektívájából való újrakérdéséért sokat tettem magam is az elmúlt két évtizedben. Hogy ebben a törekvésben hibák is felfedezhetők, amelyek ráadásul tovább élnek e disszertáció szerkezeti felépítésében és az annak irányt mutató elméleti horizontok viszonylatában, épp az opponensi véleményekből váltak számomra különösen láthatóvá, és mint ilyenek, mindenképp kiigazításra szorulnak.

Mivel az egészelvű megközelítések bizonyosságára a módszertani kétkedés és az adatok véghetetlen diverzitása okán nem igazán tudok támaszkodni, ellenben az állítások, felfedezések iránymutató tudományos feldolgozására igen, olyan végső nyugvópontra nem juttatható, nem állandó, mégis határozott, eredményeket közlő, irányvonalakat feltáró, mintázatokat és sztenderdeket felállító vagy azokra támaszkodó metodológiát kellett követnem, amely e két szempontot egyszerre veszi figyelembe. Mivel azonban nemcsak diszciplinárisan lelünk osztottságra magán a térelméleten belül, de olyan további rétegzettséget is felfedezhetünk, amelyben a teoretikus kérdések száma gyarapszik, el kell kerülni a parttalan összehasonlításokat és egyes elméleti irányok kiemelését a többihez képest. A legkézenfekvőbbnek látom mindezek után egy olyan áttekintés megvalósítását, amelyben alapvetően líratörténeti kronológia alapján haladhatok, és a kirajzolódó erővonalakat, kapcsolódási pontokat és irányokat (megannyi geometrikus formula) a térelmélet különféle adódó aspektusai alapján mutatom be. Így minden fejezet vagy a topográfia, vagy a város alakulása és poetizálhatósága, vagy a kartográfia, vagy a strukturális feltárás és térpoétika, vagy a táj és a tér újraértelmezhetősége, vagy épp a geo-gráfia és geo-lógia fundamentális távlata felől kerülne szóba, attól függően, hogy az adott fejezet fókuszában lévő költő(k) mely perspektívából vonhatók kérdőre. Ehhez azonban az ajánlásokban megfogalmazott további alkotók és költemények figyelembevételére is szükség van, tehát teljesen új fejezetcsoportok mellé újabb fejezetek kijelölése is elkerülhetetlen. Ez esetben pedig valóban nélkülözhetővé válik pl. a Gárdonyi-fejezet, amelyet a versek minősége okán mindhárom bírálóm fenntartásokkal kezelte, de a Téreyhez való odarendelés okán lényegesnek tekintettem. E kapcsolat esetében érhető tetten a legnyilvánvalóbban mindaz, amiről az előbbieken beszéltem, mégpedig az értekezői szándékom és az opponensekre gyakorolt hatás diszkrpanciája, mert mindhárman az intenciómtól eltérő üzenetként dekódolták a két költői teljesítmény egymás mellé helyezését. Nivellálásról messze nincs szó, de a föld meghatározta táj posztromantikus kliséi és a Térey-féle geoarchitektúra számomra eléggé kontrasztívnak tűnt fel ahhoz, hogy költészettörténeti relációt állítsak fel általuk. Valóban, Térey János lírai teljesítménye kétségkívül nyomatékosabb az idős pályatársáénál, és ez a poétikai értékkülönbség jócskán félrevezető megállapításokhoz vezet az értelmezőt. Célszerűbb volna ez esetben is kortárs kapcsolódási pontokat vagy épp komparatív szempontokat előtérbe léptetni (melyre vonatkozó javaslatok is érkeztek, amit köszönettel fogadtam és igyekszem hasznosítani is).

Nem kívántam továbbá tárházát nyújtani a térelmélet szerteágazó paradigmatis kínálatának, a válogatás szempontjait azonban bár súlyozottan kezeltem, további explikációjuk szükséges. Az elméleti bevezető és a módszertani kibontás didaktikus (bár kétségkívül logikus és könnyedén követhető) beosztását azon az alapon vettem el, hogy egyáltalán nem biztos, minden teoretikus megközelítés ismertetése releváns információt jelentene, vagy egyáltalán perspektívát kínálna fel választott témához. A filozófiai alapon szerveződő kérdésselvetés persze alapvető lehetne, de már rögtön a *Timaios* khórja vagy az arisztotelészi *Fizika* térfogalma, melyek a tárgyak térben elfoglalt helyével kapcsolatban bontakoznak ki, oly erős és történetileg hatékony hagyományt indítanak el, amelyet csábító és persze fáradságos végigvenni, de nem biztos, hogy egy irodalomtudományi értekezés elsődleges célja lehet. Utalni persze lehet rá, de ennek gyakorlati haszna is csekély, hiszen az ott megfogalmazottak és értelmezésük nem irányadó, legfeljebb illusztratív a térelmélet

szempontjából. A karteziánus geometria én- és testkoncepciója, az empiristák észlelési folyamatai, a (Bókay Antal említette) kanti térfogalom, majd a német idealizmus és romantika tájesztétikája hogyan vezet a 20. századi bölcselet térreflexióiig, kiváló elméleti áttekintésnek ígérkeznek, de a modern költészet térpoétikájának megértésére nézvést nem biztos, hogy akkora előnnyel vagy haszonnal járna. Az általam itt is választott szűkítő megoldások felvillantják ugyan ennek a történetnek a főbb szálait, hasznosítják is azokat, de nem visszaolvasásukat szorgalmazzák irodalmi szövegekre. Természetesen ha ennek elméleti tisztázása nem nyilvánvaló, az újabb átszerkesztést jelent, a szóba jövő teoretikus megoldások explicitebbé tételével és hangsúlyosabb ismertetésével együtt. Ám továbbra is relevanciájukban látom értelmét az elméleti irányok forgalomba állításának: csak akkor bukkannak fel, ha magát a poétikai/líratörténeti horizontot képesek láthatóbbá tenni.

A szintén mindhárom véleményben hiányként színre lépő genfi iskola és Blanchot térpoétikai megközelítései valóban nem jelennek meg az értekezés hivatkozásaiban, ami nem jelenti azt, hogy nem támaszkodtam azokra a megfontolásokra, amelyek a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben már szorgalmazták e szempontok figyelembevételét az irodalmi értelmezés során. Korábbi áttekintéseimben szóba kerültek, itt azonban az interpretációkat, valamint az ezeket időben követő városszemiotikai munkákat (pl. Lotman írásait) a tér- és narratopoétika egymásra vonatkozása miatt hanyagoltam, mert éppenséggel a líraolvasás eltérő megoldásainak feltárásához nem láttam elégségesnek a javasolataikat. Ezt persze felül lehet bírálni, amennyiben további perspektívák kerülnek elő az érdeklődés irányát meghatározandó. Hasonlóképp a hiányolt Benjamin is nagyobb szerepet kap akkor, ha a flaneur városalakító mozgását tárgyaló fejezetet tervezek, amit a 19. századból öröklött költői formák továbbalakításáért felelős alak módosulásai köré lehetne felépíteni. De az értekezés jelenlegi logikája szempontjából azért nem esett hangsúly a kószálóra, mert magának a jelenségnek (ahogy a nem-helyeknek vagy a heterotópiáknak) a hazai irodalomértésben is annyira eluralkodott a szerepeltetése, hogy nem láttam értelmét még egy adattal gyarapítani az amúgy is központivá előléptetett figura univerzalizálását. Ha valahol, akkor épp a flaneurból lett csavargó esetében lehet ezt tetten érni, amit pedig a Kulcsár-Szabó Zoltán által az Ady–Babits-párhuzam adta program és forradalom különbsége kapcsán lehetne bevezetni egy avantgárd térpoétikát tárgyaló résszel. Mivel azonban ténylegesen fenyeget az elméleti kezdeményezések parttalanná válásának veszélye, tisztázni kell, mi érvényes a térelméleti diskurzusból a líratörténetre és milyen keretek között van értelme egyáltalán beszélni erről. Ahogy Lőrincz Csongor jelezte, a szóba hozott témák között lehet ilyen veszélyt detektálni, amit magam messze kerülni kívántam, mert hasonló belátásokra jutottam, amikor e kérdés mód egyre szövevényesebb és általánosabb érvényesítésével szembesültem. E tekintetben sem árt tehát a hangsúlyáthelyezés, illetve a szűkítés és a jelentősebb koncentráció. Annak a kérdésnek a megoldása ugyanis, hogy a térbeli fordulat nyithat-e új távlatokat az irodalomtörténeti érdeklődés előtt, az értekezés fő célkitűzése volt, és ha – a hatást tekintve – teljes egészében nem, de részeredményeit tekintve felmutatja azokat a lehetséges utakat, amelyeken át eddig nem épp reflektorfényben álló mozzanatokra (vagy épp ismert témákra, de a szokásostól eltérő szögből) vetődik fény.

Ha minden kritikus pontra nem is reagálok ily részletesen, mert sok megjegyzést a néma egyetértés köszönettel és elismerő gesztusával vettem tudomásul, opponenseim fontos bírálataira egyénileg is válaszolok.

Bókay Antal véleményéből az elméleti anyag válogatási szempontjaira vonatkozó megjegyzéseket emelném ki először. A klasszikus irodalomelméleti megközelítések reflexióját ugyan érintettem, de ehelyütt köszönöm a Kermode–Frank-vitára történő utalást, amit minden bizonnyal haszonnal gondolhatok tovább. A Foucault-előadás előtérbe helyezését azért tekintettem indokoltnak, mert olyan jelentőségre tett szert a téma kifejtésében mind nemzetközi, mind hazai szintén, hogy megkerülhetetlenné vált a térszemlélet irodalmi megközelítései számára. A heterotópia épp azt az eltérést (vagy eltérítést) támasztja alá, amellyel a fikatív helyek a mindenkori világ ellenpárjaként jelennek meg, és térként úgy nyerik el pozícióikat, hogy azok kívülállósága, szubverzív jellege domináns lesz. Hogy ezt a francia eszmetörténész a fantázia, az álmok vagy netán a hallucináció javára írja, nem eldönthető, *A kívülség gondolata* című, opponensem által feldolgozásra javasolt írásában azonban kifejezetten a fikció működésének letéteményeseként lép elő a nyelvi paradoxonból kibontott

gondolatsor. Ugyanakkor számos Foucault-szövegre utalhattam volna e tekintetben, mert hasonló logika szervezi a határsértésről vagy a végtelenhez tartó nyelvről szólókat is, választásom mégis azért esett az egykori előadás szövegére, mert épp a tér fogalmára összpontosítva hozza játékba a diverzifikáció logikáját egy olyan összefüggésben, amely elmozdítja a duplikáló szembenállásra építő modellektől az alapszemléletet. Persze ennek folyománya az, amiről szintén szóltam, hogy képes parttalanná válni ez a szemlélet, mert innentől fogva jobbra csak heterotópiák léteznek, az eltérés és kívülhelyezés, azaz a differencia maga, amely mindig arról győz meg, hogy ami fennállni látszik az épp az nem, ami. A térfogalom sok új értelmezést nyert e kimozdítás következtében, ám relativizálása (és nem relativizáló képessége) olyannyira széles körben terjedt el, hogy csakis a számba vehető, modern líratörténet számára releváns potenciált akartam kinyerni a Foucault-irodalomból. Ennek további mélységeit sem kívántam feltárni, a Blanchot-keresztutalások sem játszanak nagy szerepet megközelítésemben, szintén a módszertani szűkítésből kifolyólag.

Fontosabb, mert opponensemnél többször is előkerülő figyelmeztetés a József Attila-versek bevonása a vizsgálatba. A költőt jobbra a líratörténeti utalások relációjának erejéig hoztam szóba, amit főként afelől láttam indokoltnak, hogy mennyiben jelent viszonyítási alapot az épp előtérben lévő példához viszonyítva. A narratív szövegek metonimikus reprezentációjához hasonlóan azonban túlságosan könnyen adódónak véltem a József Attila-költeményeket, így öncenzurálisan korlátoztam azokat a lépéseket, amelyek értelmezésükre irányultak volna. Több olyan megközelítés is napvilágot látott az utóbbi években, amely a térpoétikai jelenségeket a költő versein igyekezett demonstrálni, amit semmiképp nem kívántam szolgálai követni – vagy ezek követőjének látszani. A viszonylatok, amelyek a József Attila-alkotásokra utalnak, természetesen további figyelmet érdemelnek, a *Falu* kiemelését különösen köszönöm, a *Külvárosi éj* külső és belső világ egymásra hatásának kérdését pedig eddig nem gondoltam Babits városverseihez köthetőnek, de a felvetés nyomán mindenképp el kell gondolkodnom rajta (ugyanerre a távolságra utal Lőrincz Csongor is a kései Kosztolányi és József Attila esetében). Mivel ugyan tisztában voltam azzal, mennyire megkerülhetetlen nemcsak a téma árnyalt és rétegzett poétikai relációit tekintve, de hatásaiban is, a telített diszkurzív mezőben nem kívántam újabb adalékkal szolgálni a témakifejtéshez, úgy tűnik fel, az önálló József Attila-fejezet megírását mégsem tudom elhárítani, amihez szükséges az is, hogy mindazokat a relációkat, amelyek a költő verseinek térkapcsolataira vonatkoznak, az argumentáció egyéb pontjain is aktívan kamatoztassam. Hasonlóképp megfontolandó ajánlat Eliot *Preludes*-jének becsatlakoztatása az összehasonlítások példái közé, bár magam nem annyira az irodalmi városalakítás kapcsán, mint inkább az enteriőr változásának nyomon követéséhez venném elő ezt az alkotást.

Lőrincz Csongor bírálatának némely részleteire korábban is reagáltam, javaslatait akár a szerkezeti kérdések, akár a szakirodalmi tájékozódás vagy az elemzendő versek körének kiterjesztése esetében mind megfogadom. A bíráló megjegyzések jogosságát nem vitatva ehelyütt azokra reagálok, amelyekkel kapcsolatban eltérő állásponton helyezkedem el. Opponensem felhívja a figyelmet terelemélet és térpoétika összeegyeztethetőségének problémáira, amelyek felszínre hozása, tisztázása legalább annyira fontos az eredmények eléréséhez, mint a térbeli fordulat szemléletformáinak beemelése a kérdezőhorizontba. Ez a számomra is megkerülhetetlen problematika épp a poétikai átfordítás lehetőségében ragadható meg, amely a bírálatban több ponton is megfogalmazódik. A város allegorikus kódjának működtetése jelentenén itt a nagyvárosi líra voltaképpen megvalósulását, aminek mint magasabb rendű pozíciónak eléréséhez Babits költészete nem képes eljutni. A „kulisszaszerű, háttér”-ként szereplő lokalitás „az irodalmi scenográfiában” tagadhatatlanul adott, de nem tisztem valamiféle versenyrangsort felállítani az összehasonlító elemzések előtt, ahol is a „Nyugat-modernség” épp amiatt marad alul a nyugati modernséggel szemben, mert nem operacionalizálja (megfelelően) a kitüntetett szóképet. A Bókay Antal által is kiemelt Benjamin helyett épp ezért elsődlegesen Stierle vagy Scherpe szemiotikus megközelítéseit tartottam szem előtt, ami persze a háttér-előtér-felosztás kevésbé poetizált, mint inkább meglévő entitásokra alapozó lehetőségek irányába fordította az értelmezői tekintetemet. A kérdések és diszciplináris érdekek ütköztetésére kiváló példaként ötlük fel, amikor épp e fejezet egy korábbi változatát prezentálva városszociológusokkal a bécsi és budapesti bérház strukturális különbségeiről nyitottunk vitát, ami legalább annyira a különmű horizontok egymásra vonatkozását, mint a közöttük fellépő feszültséget demonstrálta, mégpedig azon az alapon, hogy az

általam bemutatott elemzés a szerkezetre utal úgy, hogy magát a szerkezetalakítási folyamatot (az építkezést, illetve a szeméthegey felhalmozódását) törekszik a poétika lehetőségeivel lekövetni. Az allegória az urbánus költészet esetében inkább a Nyugatot megelőző évtizedekre volt jellemző, s ha ebben látjuk a modernséget kikülönítő jegyet, akkor azt is hangsúlyozni kell, az előzményekhez képest miért hagyja el az allegorikus szövegszervezést Babits a verseiben. Az egyes elemzéseken túl nem kívántam amellet érvelni, hogy az allegória reprezentálóképessége efféle korszakjelölőként is képes funkcionálni, aminek eshetőségét még alaposabban számba kell vennem, de az Eliotra, valamint a Williamsre való ráhagyatkozás épp az általuk használt kinetikus metaforika és hasonlatrendszerek összefüggéseiből profitált, és kevésbé az allegorikus szövegalakítás mellérendelő strukturalitására figyelt. A kérdésre, hogy „mit is állít az értekezés Rába György bő negyven éve megjelent [...] monográfiájához képest”, épp ennek függvényében azt a rövid választ adhatom, hogy olyan perspektívát, ahonnet a babitsi városkép nem annyira preformált színterek kép(zete)inek lenyomataiból áll össze, hanem a szerkezeti építkezés alá-fölérendelő rétegzettségének morfológiájára támaszkodik. Hogy az évtizedekkel korábbi munka inspiratív megállapításai ekképp tárulnak fel most, az nem csupán az értelmező gyengeségeinek újabb jeleként olvasható. Abban a párbeszédben formálódott ugyanis egyáltalán meg, amely figyelemmel volt azokra a jelzéseire, hangsúlyaira, melyek csupán hatásukban, a térelmélet kérdéshorizontjából váltak hozzáférhetővé.

Ahhoz, hogy valóban a modern magyar líra térkonfigurációi válhasson az értekezés tárgyává, óvatosabban és szisztematikusabban kell elkülöníteni a térkonceptiókat a térpoétikától, vagyis hogy „a kartografikus műveletet áthelyezze és értelmezze a költészet önprezentációjának nyelvi közegében”. Mivel a Bókay Antal által is kiemelt szoros olvasás eljárásáról mint alapvető irodalmi argumentációs formáról lemondani nem kívánok, ennek az elméleti, irodalomtörténeti állítások, következtetések evidens módon eleve fejleményei lehetnek csak. Ha nem eléggé bizonyító erejű ez a líraolvasás, netán mennyiségi okok miatt, akkor ezt mindenképp korrigálni törekszem. Azonban azoknak a kérdéseknek, amelyek az értelmezés során előálltak, csak akkor van bármiféle értelmük és érvényességük, ha utat nyitnak az eltérő érdeklődési intenciók előtt. Emiatt is lényeges az az éppen bírálat alá vont „apodiktikus tézis” nem kevésbé feltétlen megállapítása, mely szerint a „tapasztalat közvetítettségét nem célszerű (a- vagy antihermeneutikus módon) kijátszani a tapasztalat tartalmi vonatkozásai ellenében.” A térelmélet kilépése a közvetítettség fennhatósága alól pontosan megfelel azoknak az igényeknek, amelyek a jelentésadást megelőző, azzal ellentétesként felfogott szférában látják a térbeli fordulat jelentőségét. Ahogyan már az előbbiekben is utaltam rá, a tér fogalma nagyon is más a topológia, a topográfia, a kartográfia vagy a geokritika számára, nem beszélve az egyéb diszciplínák megképezte perspektívákról, de közös bennük, hogy a jelentéslétesítéstől (és a benne foglalt szubjektumhoz kötöttségtől) elválni törekszenek. Emiatt sem támaszkodom általános érvényű térkonceptióra, hiszen a mindenkor viszonylataiban konstituálódó közeg nem a klasszikus kozmológia statikus és preegzisztens terének derivátuma. Annak körüljárásában, hogy mi a tér, épp az opponensi tanácstalanság retorikája sietett segítségemre, hiszen a kultúrtypográfiai sokféleség, az időbeli és történeti távlatok térbeli leírása egyaránt osztozik e fogalom dinamizálásában. Amikor emiatt opponensem szigorú ítéleteként hangsúlyozza, hogy az értekezés során „lényegi irodalomtörténetírási és -fenomenológiai alkalmazási lehetőséget szalaszt[ok] el”, épp a térbeliség fenomenológiai megközelítésének különböző formációira hívja fel a figyelmet. A tér és szubjektum interdependenciája elsöre a kora modernség szempontjai szerint szembenállásként figurálódik, és ahogy több teoretikus megállapítás is ebből indul ki, sem objektív, sem szubjektív dominanciára nem építhet. A térpoétika nemcsak egy alkalmazhatósági mezeje a térelméletnek, hanem minduntalan áthidaló lehetőségként előlépő megoldási javaslat. A dualisztikus világkép a térkonceptió újabb képviselői előtt tarthatatlannak bizonyul, és ennyiben a szubjektum pozícióját a térhez való alakító viszonya, vagyis a poétikai teljesítmény nyújtja. De magára a fenomenológiai kérdésfelvetésre vonatkoztatva, jobbra olyan aszubjektív modellekre kell támaszkodni, amelyek nem a percepció közvetett közvetlenségéből indulnak ki. Itt pedig annak a bíráló megjegyzésnek is legalább részben választ lehet szolgáltatni, mely a Szabó Lőrinc-részben a térkonceptió megjelenését firtatja. A test strukturális felépítettsége és a tér szerkezeti összetettsége amellet, hogy párhuzamot képez, egymást értelmező mintázatként is tetten érhető, ahol a tér nem külsődleges, amit a szubjektum érzékel vagy belak, hanem eleve a tapasztalat szerkezetéhez és

lehetőségéhez tartozik, miáltal a kognitív feltérképezés nem pusztán metafora lesz, de a hely struktúrájának korrelátuma (Malpas). A környezet fogalmát pedig bár ehelyütt érdemes lehetne bekapcsolni az érvelés folyamata, ami egyúttal még további irányokba vetné az amúgy is széttartónak bélyegzett okfejtést.

Minden felmerült kétely ellenére Kulcsár-Szabó Zoltán bírálata arról a hatásösszefüggésről is tanúskodik, hogy az általam felsorakoztatott kérdések – melyek a szerkezeti elrendezésben helyenként inkonzekvensek bizonyulnak – mégis képesek célt érni. A most is szóba hozott Szabó Lőrinc-féle testszerkezet és a térbeli perspektíva egymásra vonatkoztathatósága – még ha további megfontolásokat indukál is – éppen számomra is a szándékom szerinti logikai úton jutott el „környezeti és saját tér elhatárolásá[n]” át „a későmodern költészet személytelen beszédmódot preferáló változatai felé”, ahol azonban mégsem bizonyul eléggé meggyőzőnek a hallgatásalakzatok interpretációs választása miatt. Valóban, a Nemes Nagy Ágnes-féle köztesség poétikai formációi nagy lépéssel kerülnek a térkonstrukciók tárgyalásának közelébe. Ezeknek a lépéseknek határozottabb jelenléte (ahogy arra még Bókay Antal is utalt) világosabbá tette volna szándékaimat, és a *Között* című vers alaposabb feldolgozása transzparenssebbé tehetné volna szándékaimat, melyek arra irányultak, hogy a harmincas évek lírai téralakító poétikájának megoldásait a háború utáni modernségben is működőképesnek láttassam. A babitsi hagyományra való visszacsatolás explicit újhordas vállalása így a szavak és a csönd, a nyelv szerkezeti felépítettsége és a környező világ strukturális rétegzettsége közötti kapcsolatokra deríthet fényt, és bár itt is köszönettel elismerem bírálóm aggályait a fejezet irányát tekintve, a babitsi tradíció fontosságának hangsúlyozásáról nem tudok lemondani.

A test és a tér egymásra vonatkozása tekintetében ismét csak a bevezetésben kiemelt Foucault-írás korszakos utalásaira támaszkodtam, akinél a térbeli felfogás harmadik szakaszaként leírt relacionális háló a struktúra és a mindig alakuló viszonyrendszerek következtében érkezik el voltaképpen beteljesüléséhez. Az értékelvűséget sem nélkülöző ad hoc történeti modell azért is volt irányadó számomra is, mert benne láttam kiteljesedni mindazt, ami a térelmélet vívmányaként és problémájaként egyaránt szóba jöhet. A rizomatikus, grafikonyszerű, térképi megjelenítésű irodalmi megközelítések azért is lehetnek egyszerre eszközei és reprezentációi a szövegvilág feltárásának, mert alkalmat adnak arra, hogy az irodalmi alkotás poetizáltsága felől alkossuk meg a topográfiai megközelítés gyakorlatát. E tekintetben a disszertációban számos, különböző szemszögből bemutatott álláspontot hoztam játékba, melyek diszkurzíve még didaktikusabban színre vihetők volnának, de annyit mindenképp jeleznek, hogy a térelmélet nem véletlenül táplálkozik az irodalom értelmezői irányából is, ami megmagyarázza, miért nem egyszerű applikációról van szó a téma líratörténeti feldolgozása esetében. A hiányolt Bachelard, Blanchot (és poétikai szempontból talán Lotman) egyaránt olyan fenomenológiai álláspontot foglaltak el az e téma felvetéssel kapcsolatos kérdések explikálásakor, amelyek nem nélkülözték a megalkotottság mozzanatát sem. Ezzel pedig elkerülték azt a csapdát, amely a dualista szembenállás karteziánus világszerkezetére épülő szeparációt hangsúlyozta volna továbbra is, valamint annak fenyegetését, hogy kizárólag a fizikai vagy társadalmi felépítettség irányából lehessen a térelméleti perspektívákat felmutatni.

Emiatt is szorgalmaztam a metafizikai olvasatok uralkodó szempontjainak megkérdőjelezését. A Weöres és Pilinszky lírájára koncentrált fejezetben olyan témák köré szerveztem az elemzéseim, amelyek elsődlegesen és szokásos módon nem a térbeli dimenzió kérdései felől közelíthetők meg, mégis ez az a perspektíva, mely rámutathat az efféle interpretációk szűkösségére. A weöresi lírai térképezés meghatározottsága persze a vizionalitás kapcsán könnyen a „másik világ” fennállására vonatkoztatható, de éppen a térformálás poétikai feltételeinek köszönhetően sejlik fel az az ennek ellenében ható mozgás, mely szerint az evilágiság konkretizációi nem különböznek jelentősen a metafizikainak tételezett jelektől, aminek pedig nem valamiféle szimbolikus rend, hanem a nyelvi szignifikáció az alapja. Pilinszky költészete esetében ez hatványozottan igaz, a metafizikai érdeklődés líráját illetően (és a versek populáris recepcióját – beleértve a zenei feldolgozásokat – is figyelembe véve) olyannyira meghatározó, hogy csak a részletes olvasatok képesek megmutatni, mennyiben nem állja meg a helyét az efféle – főként a vallás felől érkező – szempontok értelmező iránya.

Összességében ismét csak köszönetem fejezem ki opponenseimnek az alapos olvasásban megfogalmazott észrevételeikért, melyek egy részére itt konkrétan ugyan nem reflektáltam, de mind

irodalomtörténeti, mind koncepcionális, mind teoretikus és olvasásbeli hasznukat nem tudom eléggé hangsúlyozni. Célomban, mely egy meggyőző líratörténeti áttekintés megalkotását jelentené a tételmelet szempontjai segítségével, nagy segítséget jelent minden olyan megjegyzés, mely az értekezés hiányosságaira mutat rá. Ezek korrigálásával, de a választatott perspektíva melletti határozott kiállással, illetve az általam vallott megközelítésmódok és tudományelméleti előfeltevések vállalásával határozott lépéseket tehetek e cél eléréséhez.

Budapest, 2023. november 30.

Bednanics Gábor